

Spis treści

Wprowadzenie	9
1. Kiedy i gdzie powstały Boże Narodzenie i Epifania – stan badań . . .	10
2. Dlaczego pojawiły się nowe święta – dotychczasowe hipotezy	13
3. Metoda, cel i układ książki	24
I. Przygotowanie do powstania nowych świąt (do początku IV wieku) . . .	27
1. Pierwsze daty narodzenia Jezusa i zasady ich ustalania	27
a) Trzy daty wiosenne z II wieku	28
b) Daty narodzenia w rachubach paschalnych III wieku	34
c) Dlaczego narodzenie Jezusa w święto Paschy?	38
d) Symbolika solarna i astronomiczna	42
e) Inny klucz obliczeń: narodzenie szóstego dnia	45
f) Czy znano datę 25 grudnia?	51
2. Pierwsze daty chrztu i objawienia Chrystusa	60
a) Bazylidiańska i kościelna: 10 i 6 stycznia	60
b) Data styczniowa w innych tradycjach gnostyckich	64
c) Dzień chrztu Jezusa w egzegezie Orygenesesa	71
d) Kwestia pochodzenia daty Epifanii 6 stycznia	77
3. Rok 325 – data graniczna pojawienia się świąt narodzenia i chrztu Jezusa	80
a) Dlaczego nie istniały od początku?	80
b) Brak świąt w III wieku	83
c) Czy pojawiły się w okresie prześladowań?	87
d) Sobór Nicejski i kwestia początków Epifanii	93
e) Czy Konstantyn Wielki wprowadził Boże Narodzenie?	98
II. Najstarsze świadectwa obchodów nowych świąt	103
1. Betlejem – ojczyzna święta narodzenia Jezusa	103
a) Bazylika nad grotą Narodzenia i początki celebracji	103
b) Pierwsze świadectwo – Epifania w 335 roku	111

c) Celebracja święta w IV i V wieku	119
d) Dlaczego nazwa „Epifania”?	128
2. Rozwój Epifanii – święta narodzenia Jezusa (6 stycznia) – poza Palestyną	136
a) Pierwsze ślady w Syrii i Armenii	136
b) Pierwotna Epifania w Egipcie	144
c) Pierwsza apologia święta – Epifaniusz z Salaminy	153
d) Dlaczego palestyńska tradycja nie wystarczała?	159
3. Nowe święto Narodzenia Jezusa w Rzymie (25 grudnia)	164
a) Świadectwo z 336 roku – <i>Kalendarz Filokalusa</i>	164
b) <i>Natale</i> w Rzymie w 353 roku i obchody w Italii	175
c) Pierwsze homilie łacińskie na Boże Narodzenie	180
d) Apologia święta 25 grudnia – traktat <i>O przesileniach</i>	183
e) Recepcja wschodniej Epifanii na Zachodzie	186
4. Boże Narodzenie i Epifania – dwa święta w harmonijnym układzie . .	196
a) Kapadocja i Konstantynopol	197
b) Antiochia i Syria zachodnia	207
c) Od Epifanii do Trzech Króli – ewolucja obchodów	217
5. Proces ujednoczenia obchodów Epifanii i dostosowania do święta 25 grudnia	224
a) Oboczna tradycja w Betlejem za czasów Hieronima	225
b) Zmiany po Soborze Efeskim – pierwsze Boże Narodzenie w Egipcie	228
c) Próby ujednoczenia w Palestynie, Arabii i Armenii	230
d) Rozdzielenie Epifanii w Syrii wschodniej	233
e) Liturgiczne reformy cesarskie w Jerozolimie w VI wieku	235
III. Geneza Bożego Narodzenia i Epifanii według Ojców Kościoła	241
1. Uzasadnienia biblijne i „metoda obliczeniowa”	242
a) Data poczęcia Jana Chrzciciela – punkt wyjścia obliczeń	242
b) Zbieżności dat w życiu Chrystusa	253
c) Jan Chrzciciel i Jezus: sześć miesięcy różnicy	254
2. Argumenty „historyczne” i wersje legendarne genezy świąt	258
a) Data narodzenia Jezusa w archiwach rzymskich	258
b) Apostolskie pochodzenie świąt	263
c) Początki i dzieje obchodów w ujęciu Ananiasza z Sziraku	269

IV. Hipoteza „zastępstwa” świąt pogańskich – analiza krytyczna	273
1. Najstarsze sformułowania hipotezy	273
a) Pierwsze ślady u Tomasza z Edessy (VI wiek)	273
b) Krytyka święta 25 grudnia w apologetyce armeńskiej	276
c) Armeńska glossa w piśmie Barsalibiego – koronne świadectwo?	278
2. Rozwój „teorii zastępstwa” w czasach nowożytnych	283
a) Pierwsze kontestacje święta w XVI wieku	283
b) „Purytańska wojna z Bożym Narodzeniem” w XVII wieku	287
c) Współczesna hipoteza podręcznikowa (XVIII-XX wiek)	297
3. Dziesięć błędnych założeń „teorii zastępstwa”	302
(1) Kult Słońca był dominujący w Cesarstwie Rzymskim	302
(2) Boże Narodzenie powstało, by zastąpić <i>Natale Solis Invicti</i>	317
(3) Przesilenie zimowe ma charakter pogański	321
(4) Mitra urodził się 25 grudnia	329
(5) Narodzenie egipskich bogów obchodzono 25 grudnia	340
(6) Boże Narodzenie jest kopią rzymskich Saturnalii	347
(7) Zastąpiono obchody narodzin bogów helleńskich i arabskich	353
(8) Epifania zastąpiła święto Nilu	361
(9) Egipskie przesilenie zimowe przypadało 6 stycznia	371
(10) Bizantyński opis święta Słońca jest wiarygodny	373
 Aneks: Liturgiczny cykl Bożego Narodzenia i Epifanii – początki i rozwój tradycji	 383
1. Kształtowanie się okresu liturgicznego obu świąt	383
a) Wigilia i „Pasterka”	383
b) Początki adwentu	388
c) Powstanie oktawy świąt	394
d) Wspomnienie Młodzianków z Betlejem	405
2. Nowe uroczystości w cyklu Bożego Narodzenia i Epifanii	408
a) Narodzenie Jana Chrzciciela	409
b) Hypapante, czyli Ofiarowanie Pańskie	411
c) Święto Zwiastowania	419
 Podsumowanie	 425
Kiedy i gdzie powstały Boże Narodzenie i Epifania?	425
Dlaczego powstały nowe święta?	426

Dlaczego data 25 grudnia?	427
Dlaczego data 6 stycznia?	428
Rozwój obu świąt	430
Nowe wyjaśnienie genezy świąt	431
Załączniki	
Załącznik 1. Tablica paschalna Hipolita Rzymskiego i data narodzenia Jezusa	433
Załącznik 2. Grudniowe święta rzymskie w <i>Kalendarzu Filokalusa</i> . . .	439
Załącznik 3. Świadectwo <i>Kalendarza Filokalusa</i>	443
Boże Narodzenie w ikonografii (opisy załączonych ilustracji)	445
Skróty	453
Bibliografia	455
a) Źródła	455
b) Opracowania	465
Indeks osób i pojęć	483